

Psychopatia u dzieci i młodzieży: od aktualnych aspektów badań po pytania krytyczne dotyczące konceptualizacji pojęć

Psychopathy in children and adolescents: from current aspects of research to critical questions on conceptualisation

¹ Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Gdański, Gdańsk, Polska

² Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra, Polska

Adres do korespondencji: Beata Pastwa-Wojciechowska, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Gdański, ul. Bażyńskiego 4, 80-952 Gdańsk, e-mail: beata.pastwa-wojciechowska@ug.edu.pl

 <https://doi.org/10.15557/PIPK.2024.0031>

ORCID iD

Beata Pastwa-Wojciechowska <https://orcid.org/0000-0002-0561-6125>

Streszczenie

Konceptualizacja pojęcia psychopatii oraz jej diagnozy u dzieci oraz młodzieży wciąż budzą wiele kontrowersji teoretycznych, metodologicznych oraz etycznych. Analiza literatury przedmiotu dowodzi, że zainteresowanie naukowców, klinicystów i terapeutów psychopatią w ujęciu rozwojowym generuje wiele pytań, a jednym z najważniejszych jest określenie, czy cechy psychopatii mogą być identyfikowane na wcześniejszych etapach rozwojowych niż dorosłość. Problematyka psychopatii jest złożona i wielowymiarowa, co często niestety przyczynia się do formowania błędnych poglądów – opartych na potocznych przekonaniach – na temat jej etiologii, diagnozy czy leczenia zarówno wśród części naukowców i klinicystów, jak i ogółu społeczeństwa. Celem artykułu jest przedstawienie obszarów, w których badacze poszukują wczesnych predyktorów etiologii i rozwoju zaburzenia osobowości, jakim jest psychopatia. Uwzględniając kontekst historyczny oraz współczesnych badań nad psychopatią u dzieci i młodzieży, należy stwierdzić, że pomimo towarzyszących kontrowersji stała się ona obiektem licznych analiz, które doprowadziły do uznania jej za ważny konstrukt w wyjaśnianiu konstytuowania się zaburzeń osobowości. Niemniej jednak wskazywane są także ograniczenia używania tego terminu w odniesieniu do dzieci i młodzieży. Analiza teoretyczna i empiryczna zmiennych opisujących czy też konstytuujących poszczególne wymiary psychopatii prowadzi do ważnych ustaleń, pozwalających w wielu przypadkach na wyjaśnienie zachowań antyspołecznych i prospołecznych u dzieci i młodzieży, a także wskazuje na niejednoznaczność kryteriów uważanych za specyficzne dla opisu psychopatii. Wciąż jednak brakuje badań uwzględniających różnice płciowe – okazuje się, że pomimo obserwowania podobnych cech występują różnice w sposobie manifestacji cech psychopatycznych.

Słowa kluczowe: dzieci, młodzież, osobowość, konceptualizacja

Abstract

The conceptualisation and diagnosis of psychopathy in children and adolescents continue to generate many theoretical, methodological, and ethical controversies. Literature analysis reveals that growing interest among scientists, clinicians, and therapists in developmental psychopathy raises numerous questions, with one of the most critical being whether psychopathic traits can be identified at developmental stages earlier than adulthood. Psychopathy is a complex, multifaceted issue, which unfortunately often leads to misconceptions about its aetiology, diagnosis, and treatment. These misunderstandings are frequently shaped by common beliefs held by some scientists, clinicians, and the general public. This article aims to highlight the areas in which researchers are looking for early predictors of the aetiology and development of psychopathic personality disorder. Considering the historical context and contemporary research on psychopathy in children and adolescents, it can be stated that, despite the controversies surrounding it, psychopathy has become the focus of numerous analyses, leading to its recognition as a significant construct in understanding the development of personality disorders. However, the limitations of applying this term to children and adolescents have also been noted. Theoretical and empirical analysis of the individual variables that describe or constitute specific dimensions of psychopathy has led to significant findings. These findings often help explain both antisocial and prosocial behaviours in children and adolescents, while also highlighting the ambiguity of criteria traditionally considered specific to psychopathy.

Keywords: children, adolescents, personality, conceptualisation

ROZUMIENIE POJĘCIA PSYCHOPATII U DZIECI I MŁODZIEŻY

Historia i miejsce psychopatii w nomenklaturze psychiatrycznej oraz jej obraz w przekazach medialnych przyczyniły się do błędnych poglądów – często opartych na potocznych przekonaniach – na etiologię, diagnozę, leczenie i rozumienie tego zaburzenia wśród części naukowców i klinicystów oraz ogółu społeczeństwa (Larsen, 2019; Skeem *et al.*, 2011). Psychopatię wciąż uznaje się za jedno z pojęć najbardziej eksplorowanych teoretycznie, badawczo i metodologicznie, niemniej jednak żadne inne nie jest tak jednoznacznie kojarzone z zaburzeniami funkcjonowania człowieka powiązanymi z naruszeniem norm społecznych, a zwłaszcza prawnych. Pomimo wielu kontrowersji, jakie towarzyszą definiowaniu i rozumieniu psychopatii, coraz częściej jest ona analizowana w kontekście rozwojowym. W literaturze przedmiotu istnieje coraz więcej badań wskazujących, że psychopatia jako zaburzenie nie ma swojego początku wyłącznie we wczesnym okresie dorosłości i że jej źródła należy upatrywać w okresie dzieciństwa i dojrzewania, co przekłada się na poszukiwanie korelatów zaburzeń struktury osobowości (De Brito *et al.*, 2021; New i Kyuchukov, 2023). Wyniki licznych badań empirycznych i klinicznych wskazują, że podgrupa dzieci i młodzieży przejawiająca antyspołeczne zachowania może być zagrożona rozwojem psychopatii w wieku dorosłym (Frick *et al.*, 2014), dlatego jest ona coraz częściej uznawana za zaburzenie neurorozwojowe wynikające ze złożonej zależności między genetycznymi i środowiskowymi czynnikami ryzyka (Blair, 2013; De Brito *et al.*, 2021; Raine, 2018; Viding i McCrory, 2018). Ponadto psychopatia często współwystępuje z innymi zaburzeniami psychicznymi i zwiększa ryzyko problemów zdrowotnych, edukacyjnych czy też funkcjonowania społecznego, w tym przestępczości. W tym kontekście kluczowa okazuje się kwestia identyfikacji dzieci i młodzieży zagrożonych tym zaburzeniem osobowości, tak aby móc podejmować działania profilaktyczne. Koncentracja badań nad wczesnymi predyktorami psychopatii (Kernberg *et al.*, 2000; Shiner i Tackett, 2014) pozwoliła na określenie czynników ryzyka rozwoju tego zaburzenia (Tackett, 2006; Tackett *et al.*, 2009). Z kolei operacjonalizacja kryteriów psychopatii dokonana przez Roberta D. Hare'a (1991/2003) wywołała debatę na temat tego, czy zachowania antyspołeczne są kluczowe dla definiowania psychopatii. W literaturze przedmiotu można odnaleźć pogląd wyrażający obawy co do możliwości wykorzystania narzędzi PCL (Psychopathy Checklist) i PCL-R (Psychopathy Checklist – Revised) do różnicowania psychopatii i przestępczości, bowiem wyniki ogólne obydwu narzędzi zrównują wagę czynników antyspołecznych i osobowościowych w diagnozie psychopatii. Innymi słowy, osoby z podwyższonym wynikiem w czynniku 1 (emocjonalno-interpersonalnym), ale niskim wynikiem ogólnym mogą nie być uważane za psychopatyczne, natomiast osoby uzyskujące wysoki wynik ogólny mogą zostać uznane za

psychopatów, nawet jeśli wynik ten opiera się głównie na wysokich wynikach w czynniku 2 (czynnik behawioralny). Taka interpretacja stoi w sprzeczności z założeniami Cleckleya, który uważał, że istotne znaczenie diagnostyczne mają przede wszystkim cechy osobowości. Ponadto Cleckley jasno wskazywał, że przestępczość może towarzyszyć psychopatii, ale należy ją traktować jako rzadki i stosunkowo nieistotny składnik psychopatii, a nie jej synonim. Również Blackburn (1988) i Lilienfeld (1994) uważają, że nie można uznać wskaźników behawioralnych za kryteria psychopatii, ponieważ *de facto* stanowią one symptomatyczne objawy, które mogą odzwierciedlać psychopatię, ale także wiele innych zaburzeń psychicznych. Co więcej, nowe kryteria psychopatii zaproponowane w koncepcji Hare'a (1991/2003) zostały skrytykowane za nadmierną inkluzywność, ponieważ identyfikowały osoby, które były aspołeczne, ale nie psychopatyczne (Lilienfeld, 1994). Niemniej jednak przeważał pogląd, że osoby z diagnozą psychopatii należy traktować jako niebezpieczne i niepoddające się oddziaływaniom terapeutycznym i resocjalizacyjnym, co paradoksalnie skłoniło wielu badaczy do prób identyfikowania symptomów tego zaburzenia we wczesnych stadiach rozwojowych, kiedy specjalistyczna interwencja może być bardziej skuteczna. Wychodząc z tego założenia, autorzy bezpośrednio rozszerzyli konstrukt psychopatii w odniesieniu do dzieci i młodzieży, przenosząc go z okresu rozwojowego, jakim jest dorosłość, na dzieciństwo, z niewielkimi zmianami w kryteriach sugerowanych przez Hare'a (1991/2003). Takie podejście zostało skrytykowane jako niewłaściwe (Edens *et al.*, 2001) i spowodowało wiele zamieszania w definiowaniu psychopatii w tych grupach wiekowych. Zwrócono uwagę, że u dzieci nie można zdiagnozować psychopatii w odróżnieniu od zaburzeń zachowania, które przejawiają się w postaci uporczywego wzorca łamania norm zachowania i naruszania praw innych osób. Ponadto zauważono, że dzieci z cechami psychopatycznymi są mniej wrażliwe na sygnały kary i dystresu (np. Kimonis *et al.*, 2006) oraz wykazują deficyty w rozumowaniu norm moralnych i empatii (Pardini *et al.*, 2003; Salekin, 2017). Z kolei u młodzieży zwrócono uwagę na takie cechy charakterystyczne dla osobowości psychopatycznej, jak: brak wyrzutów sumienia, błyskotliwość (łatwość wysławiania się), przesadne poczucie własnej wartości oraz potrzeba stymulacji (Salekin i Frick, 2005; Salekin i Lynam, 2010).

Badania nad operacjonalizacją pojęcia psychopatii przeprowadzone przez Forth i wsp. (1990) umożliwiły opracowanie metody badania psychopatii u młodzieży naruszającej normy prawne, tj. Psychopathy Checklist – Youth Version (PCL-YV) (Forth *et al.*, 1994/2003). Opracowanie skali uznawane jest za początek badań nad psychopatią w tej grupie wiekowej (Grzegorzewska *et al.*, 2020; Salekin, 2017). Miała ona przede wszystkim pomagać klinicystom w rozumieniu czynników przyczyniających się do rozwoju społecznych zachowań i psychopatii u osób dorosłych. Od tego momentu zintensyfikowano badania nad narzędziami służącymi do diagnozy psychopatii, ale także podjęto próby

jej przedefiniowania. Kolejne narzędzia służące do badania psychopatii u dzieci i młodzieży to Youth Psychopathic Traits Inventory (YPI) (Andershed *et al.*, 2002), Antisocial Process Screening Device – Self-Report (APSD-SR) (Frick i Hare, 2001) czy Child Psychopathy Scale (CPS) (Lynam, 1996). Należy zwrócić uwagę także na fakt, że wskaźniki przemocy w grupie nieletnich były porównywalne z wskaźnikami dorosłych sprawców przestępstw w rozpoznaniu psychopatii, co zmusiło badaczy do identyfikacji cech psychopatycznych we wcześniejszych fazach rozwojowych. Ponadto Forth i Burke (1998) dowiedli, że nadużycia i zaniedbanie dziecka, kłótnie małżeńskie, przestępczość rodziców i nadużywanie substancji przez rodziców wiązały się z wysokimi wynikami w PCL-YV dziecka.

W dalszej kolejności podjęto badania nad strukturą pojęcia psychopatii. I tak w przypadku młodzieży psychopatycznej na podstawie PCL-YV pierwotnie wyodrębniono dwa czynniki, tj. czynnik 1 (interpersonalno-afektywny) i czynnik 2 (behawioralny) (Forth *et al.*, 1994/2003). Dowody empiryczne uzyskane w kolejnych badaniach pozwalały na stwierdzenie, że modele trzy- i czteroczynnikowe psychopatii wykazują najlepsze dopasowanie zarówno u dorosłych mężczyzn, jak i nastoletnich chłopców oraz dziewcząt (Kosson *et al.*, 2013). Przyjmuje się, że psychopatia u dzieci (i osób dorosłych) jest najlepiej reprezentowana przez trzy wymiary w połączeniu z zachowaniami antyspołecznymi lub zaburzeniami zachowania, tj. wielkościowo-manipulacyjny (*grandiose-manipulative*, GM), bezduszny –

pozbawiony emocji (*callous-unemotional*, CU) i zuchwało-impulsywny (*daring-impulsive*, DI) (Salekin, 2017). Z kolei Frick i wsp. (2000) wyodrębnili trzy wymiary: chłodu – emocjonalności (czynnik afektywny), narcyzmu (czynnik interpersonalny) oraz impulsywności (czynnik behawioralny). Zdaniem Fricka (2009, 2022) trzyczynnikowa struktura psychopatii u dzieci jest najbardziej dopasowana do tej grupy wiekowej. Wskazał on także, że wymiar narcyzmu wiąże się z diagnostycznymi kryteriami zaburzenia opozycyjno-buntowniczego, natomiast impulsywność – z kryteriami zespołu nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi. Jak dowiódł Frick (2009), przed okresem dojrzewania większość dzieci z poważnymi problemami z zachowaniem osiąga wysokie wyniki w obu tych wymiarach, co prowadzi do wniosku, że narcyzm i impulsywność nie różnicują dzieci z zaburzeniami zachowania, natomiast cechy chłodu i aemocjonalności pozwalają na typologizację antyspołecznej młodzieży. Z kolei twórcy kwestionariusza YPI (Andershed *et al.*, 2002) kładą większy nacisk na podstawowe deficyty interpersonalne związane z psychopatią. Oczywiście mamy znacznie więcej narzędzi (tab. 1) pozwalających na pomiar psychopatii u dzieci i młodzieży, a decyzja, które z nich zostanie wykorzystane, zależy od celów oceny (De Brito *et al.*, 2021). Inna grupa badań odnosi się do wspólnych cech osobowości obserwowanych u dzieci, młodzieży i osób dorosłych. Cechy te uważane są za cechy temperamentalne (tab. 2) i u dzieci określa się je mianem ścieżki afektywnej/emocjonalnej, natomiast

Nazwa narzędzia	Metody pomiaru	Liczba pytań i skale pomiarowe	Oceniane wymiary, obszary, aspekty i czynniki
Antisocial Process Screening Device (APSD)	Opis – rodzica, opis – nauczyciela lub samoopis	20 pozycji i 3-punktowa skala Wiek 6–13 lat	Narcyzm, bezduszność – aemocjonalność, impulsywność
Clinical Assessment of Prosocial Emotions, Version 1.1 (CAPE 1.1)	Profesjonalni sędziowie	4 pozycje, 3-punktowa skala Wiek 3–15 lat	Ocena ograniczonych prospołecznych emocji (<i>limited prosocial emotions</i> , LPE)
Child Psychopathy Scale (CPS)	Opis – rodzica, opis – nauczyciela lub samoopis	52 pozycje, 2-punktowa skala	Interpersonalny, afektywny, impulsywność
Child Problematic Traits Inventory (CPTI)	Opis – rodzica, opis – nauczyciela	28 pozycji, 4-punktowa skala	Poczucie wielkościowości – skłonność do oszukiwania, bezduszność – aemocjonalność, impulsywność – zapotrzebowanie na stymulację
Inventory of Callous-Unemotional Traits (ICU)	Opis – rodzica, opis – nauczyciela lub samoopis	24 pozycje, 4-punktowa skala	Bezdzusność – aemocjonalność
Psychopathy Checklist: Youth Version (PCL:YV)	Profesjonalni sędziowie	20 pozycji, 3-stopniowa skala	Interpersonalny, afektywny, behawioralny, antyspołeczny
Youth Psychopathic Traits Inventory (YPI)	Samoopis	50 pozycji, 4-punktowa skala	Wielkościowo-manipulacyjny, bezduszność – aemocjonalność, impulsywność – nieodpowiedzialność
Youth Psychopathic Traits–Child Version (YPI-CV)	Samoopis	50 pozycji, 4-punktowa skala	Wielkościowo-manipulacyjny, bezduszność – aemocjonalność, impulsywność – nieodpowiedzialność

Tab. 1. Narzędzia do diagnozy psychopatii u dzieci i młodzieży (na podstawie De Brito *et al.*, 2021, s. 10)

Ścieżka emocjonalna	Emocjonalne odłączenie
Brak zainteresowania uczuciami innych	Brak empatii
Brak poczucia winy	Brak poczucia winy lub wyrzutów sumienia
Brak zainteresowania obowiązkami szkolnymi	Trudności w przyjęciu odpowiedzialności za swoje działania
Okazują niewiele emocji	
Nie dotrzymują obietnic	
Nie mogą stworzyć stabilnej grupy przyjaciół	

Tab. 2. Psychopatia a cechy afektywne u dzieci i „emocjonalnego odłączenia” u osób dorosłych (na podstawie: Minò, 2019, s. 444)

u osób dorosłych jako „emocjonalne odłączenie”, przy czym przyjmuje się, że cechy te odpowiadają za podtrzymywanie zachowań agresywnych od dzieciństwa aż do ukształtowania się w pełni psychopatii (Minò, 2019; Semel, 2019).

PREDYKTORY WCZESNYCH SYMPTOMÓW PSYCHOPATII I ICH STABILNOŚĆ W CZASIE

Badania nad pojęciem psychopatii koncentrują się na aspektach rozwojowych, a zwłaszcza na stabilności cech psychopatycznych w czasie (Frick *et al.*, 2003; Loney *et al.*, 2007; Muñoz i Frick, 2007). Zwrócono także uwagę na potrzebę ujmowania cech psychopatycznych jako kontinuum, gdzie psychopatia jest destrukcyjną wersją skrajnych cech normalnej osobowości (Benning *et al.*, 2005; Grzegorzewska *et al.*, 2020; Hare, 1991/2003). Analiza pojęcia psychopatii w aspekcie rozwojowym *de facto* sprowadza się do następujących kwestii: a) ustalenia, jakie cechy są, czy też mogą być, predyktorami psychopatii u dzieci oraz b) czy są one stabilne w czasie. Mimo że DSM-5 i ICD-11 *explicitie* nie zawierają diagnozy psychopatii, to wykorzystują jednak pewne jej cechy czy wymiary w diagnozie zaburzeń zachowania (DSM-5: zaburzenia opozycyjno-buntownicze, zaburzenia zachowania, osobowość antyspołeczna; ICD-11: charakterystyczne cechy zaburzenia osobowości – dysocjalność, zachowania niszczyielskie i zaburzenia społeczne). Wyniki wielu badań wskazują, że cechy psychopatii u dzieci można zaobserwować w bardzo młodym wieku, ponadto wykazują one stabilność w kolejnych fazach rozwojowych (Frick, 2009; Frick *et al.*, 2014; Salekin, 2017). Predyktorem, do którego przywiązuje się szczególną wagę, jest bezdusznosc – aemocjonalność; przyjmuje się, że może on pomóc w wyjaśnieniu zachowań prospołecznych i antyspołecznych (Colins *et al.*, 2021; Frick, 2009; Salekin, 2017), zwłaszcza w powiązaniu z zachowaniami antyspołecznymi (Kosson *et al.*, 2013; Salekin, 2017; Salekin *et al.*, 2005). Jak zwraca uwagę Minò (2019), bezduszny – aemocjonalny styl funkcjonowania dzieci i młodzieży charakteryzuje się takimi cechami, jak: 1) brak wyrzutów sumienia, 2) brak empatii, 3) brak zainteresowania wynikami szkolnymi lub innymi podjętymi aktywnościami (w zależności od wieku), 4) powierzchowna emocjonalność. Autorka podkreśla, że uwzględniając profil cech osobowościowych dzieci, które w obrazie swoich zachowań przypominają dorosłe osoby z rozpoznaniem psychopatii, możemy u nich zaobserwować emocjonalny chłód, racjonalność i premedytację działania, co kojarzone jest z ich agresywnością definiowaną jako proaktywna lub wykalkulowana (Minò, 2019). Dzieci i młodzież z cechami psychopatycznymi preferują nowe i niebezpieczne działania, są mało wrażliwe na kary, mają zmniejszoną reaktywność emocjonalną w obliczu negatywnych bodźców stresowych, niską lękliwość, nie potrafią przewidywać ani unikać negatywnych skutków swojego działania, wykazują się słabym hamowaniem i podejmowaniem zachowań bez uwzględnienia ich skutków i konsekwencji. Uważa się, że analiza potrzeby stymulacji, poszukiwania

wrażeń i podatności na nudę może pomóc zrozumieć podejmowanie ryzyka przez dzieci i młodzież. Zachowania ryzykowne mogą być normatywne we wczesnym dzieciństwie, natomiast w przypadku niektórych dzieci podwyższony poziom poszukiwania doznań może wskazywać na rozwój cech psychopatycznych (Sandseter i Kennair, 2011). Miarą poszukiwania doznań u starszych dzieci, adolescentów, a także osób dorosłych może być również nietolerancja monotonnych i powtarzających się zdarzeń (Morrongiello i Lasenby, 2006; Morrongiello *et al.*, 2010). Nawiązując do funkcjonowania emocjonalnego dzieci, u których obserwowane są cechy psychopatyczne, zwraca się uwagę na ich profil emocjonalny, tj. nieustrasżoność (Lynam *et al.*, 2007), reakcje na sygnały alarmowe oraz, w mniejszym stopniu, na krótkotrwałe i długotrwałe emocje (Arieti, 1963). Ponadto w analizie funkcjonowania i wyjaśnianiu zachowań dzieci i młodzieży w literaturze przedmiotu wykorzystywany jest wariant teorii nieustrasżoności (*fearlessness theory*), określany jako model hamowania przemocy (*violence inhibition model*, VIM; także zintegrowane systemy emocji – *integrated emotion systems*, IES). Blair (1997, 1999) dowodził, że dzieci, u których występują cechy psychopatii, mają deficyt w przetwarzaniu strachu, co wynika z ich niezdolności do jego rozpoznania lub niepokoju u innych (poprzez odczytywanie ich wyrazu twarzy czy tonu głosu). Jak słusznie zauważa Salekin (2017), chłopcy z wysokim nasileniem cech psychopatii prezentują mniejszą zdolność do rozpoznawania smutku i lęku na twarzach innych osób w porównaniu z chłopcami prezentującymi niskie nasilenie cech psychopatycznych. Warto zaznaczyć, że jako pierwsi prawidłowość tą opisali Blaire i Coles (2000) na podstawie wyników użytych badań. Została ona potwierdzona w licznych badaniach dotyczących dzieci i młodzieży o cechach psychopatycznych oraz osób dorosłych z diagnozą psychopatii (np. Colins *et al.*, 2021; Salekin, 2017; Sharp *et al.*, 2015). Ponadto jak dowiedli Frick (2009) oraz Frick i Viding (2009), nieustrasżoność (brak lęku) u dzieci przejawia się mniejszą wrażliwością na karę, co skutkuje trudnościami w rozwijaniu przez nie poczucia winy i empatii. W przewidywaniu rozwoju osobowości psychopatycznej szczególnie rolę przypisuje się empatii. Okazało się bowiem, że zarówno występowanie empatii, jak i jej brak są możliwe do zbadania już od okresu dzieciństwa (np. reakcje emocjonalne niemowląt i małych dzieci na emocje innych osób), a deficyty empatii afektywnej uznaje się za zasadniczy element konstruktów osobowości psychopatycznej (Grzegorzewska *et al.*, 2020; Pastwa-Wojciechowska i Kaźmierczak, 2018). Zauważono także, że wczesne objawy psychopatii, takie jak płytkie emocje i aemocjonalność, czyli brak responsywności emocjonalnej, mogą być obserwowane już u przedszkolaków, pozwalając na mniej lub bardziej trafną prognozę odnośnie do rozwoju osobowości psychopatycznej. Również poczucie winy ma istotne znaczenie w szacowaniu rozwoju cech psychopatycznych, albowiem związane jest z rozwojem moralnym i z takimi stanami, jak uczucie napięcia, wyrzuty sumienia i żal (Eisenberg, 2000; Eisenberg

et al., 2000). Dowiedziano, że poczucie winy może być obserwowane i mierzone u dzieci na bardzo wczesnych etapach rozwoju, np. poprzez zwiększenie ich aktywności w sytuacjach, w których ujawniają przekonanie o niewłaściwym zachowaniu wobec przyjętych norm, zasad czy obyczajów (Grzegorzewska *et al.*, 2020). Innymi słowy, poczucie winy u małych dzieci wiąże się z objawami dyskomfortu behawioralnego i emocjonalnego w postaci unikania, zwiększonego napięcia i ogólnego pobudzenia (Kochanska *et al.*, 2002). Dzieci z nasilonymi cechami psychopatycznymi rozumieją, że okazywanie skruchy może być ważne z punktu widzenia społecznego, natomiast nie jest to stan, którego doświadczają, i szybko uczą się obarczania winą za swoje zachowania innych osób (Pastwa-Wojciechowska, 2017). Nawiązując z kolei do przyjmowania perspektywy, niezwykle interesujące wydają się badania nad kłamstwem u małych dzieci. Definiując tendencje do kłamstwa, Lee (2000) podkreśla, że są to nieprawdziwe wypowiedzi z zamiarem wprowadzenia w błąd innej osoby, przy czym wyjaśnienie znaczenia kłamania wymaga uwzględnienia zdolności do przyjmowania perspektywy innych osób (Bigelow i Dugas, 2008). Okazuje się jednak, że w tendencji do kłamania i oszukiwania u dzieci można dopatrywać się przejawów prawidłowego rozwoju poznawczego, bowiem wymienione zachowania mogą być normatywne u dzieci w wieku przedszkolnym. Oznacza to, że włączanie kłamliwości w konstrukcję osobowości psychopatycznej we wczesnym dzieciństwie może nie być uzasadnione (Talwar i Lee, 2008). Należy jednak zauważyć, że psychopatów od innych ludzi różni częstość opowiadanych kłamstw, gotowość do kłamania, pozorna łatwość, z jaką to czynią, oraz sposób reakcji, gdy są konfrontowani z własnymi kłamstwami, np. brak poczucia winy czy wstydu (Hare, 1991/2003; Lee *et al.*, 2008).

Jak zatem widać z przytoczonych rozważań, pojęcie psychopatii w kontekście wyjaśniania zachowania dzieci i młodzieży rodzi wiele pytań, ale jednocześnie staje się obszarem ustalania ważnych prawidłowości oraz kolejnych badań i analiz teoretycznych. Niezbędna jest także integracja badań z różnych obszarów badań psychologicznych, często rozproszonych.

PODSUMOWANIE

Uwzględniając kontekst historyczny oraz współczesnych badań nad psychopatią u dzieci i młodzieży, należy stwierdzić, że pomimo towarzyszących jej kontrowersji stała się ona obiektem licznych analiz, które doprowadziły do uznania jej za ważny konstrukt w wyjaśnianiu konstytuowania się zaburzeń osobowości. Z drugiej strony wskazywane są ograniczenia używania tego terminu w odniesieniu do dzieci i młodzieży. W miarę postępu prac nad wykorzystywaniem pojęcia psychopatii w odniesieniu do dzieci i młodzieży należy w pierwszej kolejności opracować narzędzia, które pozwolą na precyzyjny pomiar psychopatii z uwzględnieniem różnych jej aspektów czy też wymiarów.

Wypada dodać, że o ile w innych krajach narzędzia do pomiaru psychopatii u dzieci i młodzieży są wykorzystywane w pracy diagnostycznej, terapeutycznej i profilaktycznej, o tyle w Polsce wciąż nimi nie dysponujemy. Ponadto analiza teoretyczna i empiryczna poszczególnych zmiennych opisujących czy też konstytuujących poszczególne wymiary psychopatii prowadzi do ważnych ustaleń pozwalających w wielu przypadkach na wyjaśnienie zachowań antyspołecznych i prospołecznych u dzieci i młodzieży, a także wskazuje na niejednoznaczność kryteriów uważanych za specyficzne dla opisu psychopatii. Wciąż jednak brakuje badań uwzględniających różnice płciowe – okazuje się, że pomimo obserwowania podobnych cech występują różnice w sposobie manifestacji cech psychopatycznych. Ponadto badania koncentrują się głównie na populacji chłopców, co powoduje, że nie dysponujemy wiedzą na temat tych relacji w grupie dziewcząt. Również interesujące okazały się badania nad współwystępowaniem cech psychopatii i innych form psychopatologii, co zwiększa prawdopodobieństwo występowania typowych lub nakładających się czynników etiologicznych. Z kolei inne zaburzenia mogą powodować objawy przypominające cechy psychopatyczne. Kolejną akcentowaną kwestią są aspekty etyczne związane zarówno z używaną terminologią, jak i ochroną praw osób – zarówno dzieci i młodzieży, u których poszukuje się cech psychopatii, jak i osób dorosłych – by uniknąć potencjalnych negatywnych skutków etykietowania. Zwraca się także uwagę, że sens badań nad wczesnymi predyktorami psychopatii uwidacznia się przede wszystkim w identyfikacji ukierunkowanych interwencji z uwzględnieniem wieku rozwojowego dzieci i młodzieży, aby przeciwdziałać przede wszystkim ich agresji i impulsywności. Dlatego też, biorąc pod uwagę koszty osobiste i społeczne wynikające z funkcjonowania osób „dotkniętych” psychopatią oraz trudności w jej leczeniu, należy przyjąć, że kluczowym priorytetem zdrowia publicznego powinny być wszelkie działania związane z zapobieganiem tym zaburzeniom.

Konflikt interesów

Autorka nie zgłasza żadnych finansowych ani osobistych powiązań z innymi osobami lub organizacjami, które mogłyby negatywnie wpłynąć na treść publikacji oraz rościć sobie prawo do tej publikacji.

Wkład autorów

Koncepcja i projekt badania; gromadzenie i/lub zestawianie danych; analiza i interpretacja danych; napisanie artykułu; krytyczne zrecenzowanie artykułu; zatwierdzenie ostatecznej wersji artykułu: BPW.

Piśmiennictwo

- Andershed H, Kerr M, Stattin H et al.: Psychopathic traits in non-referred youths: initial test of a new assessment tool. In: Blauuw E, Sheridan L (eds.): *Psychopaths: Current International Perspectives*. Elsevier, Hague 2002: 131–158.
- Arieti S: Psychopathic personality: some views on its psychopathology and psychodynamics. *Compr Psychiatry* 1963; 4: 301–312.
- Benning SD, Patrick CJ, Blonigen DM et al.: Estimating facets of psychopathy from normal personality traits: a step toward community epidemiological investigations. *Assessment* 2005; 12: 3–18.
- Bigelow AE, Dugas K: Relations among preschool children's understanding of visual perspective taking, false belief, and lying. *J Cogn Dev* 2008; 9: 411–433.
- Blackburn R: On moral judgements and personality disorders. The myth of psychopathic personality revisited. *Br J Psychiatry* 1988; 153: 505–512.
- Blair RJR: Moral reasoning and the child with psychopathic tendencies. *Pers Individ Dif* 1997; 22: 731–739.
- Blair RJR: Responsiveness to distress cues in the child with psychopathic tendencies. *Pers Individ Dif* 1999; 27: 135–145.
- Blair RJR: The neurobiology of psychopathic traits in youths. *Nat Rev Neurosci* 2013; 14: 786–799.
- Blair RJR, Coles M: Expression recognition and behavioural problems in early adolescence. *Cogn Dev* 2000; 15: 421–434.
- Colins OF, Fanti KA, Andershed H: The DSM-5 limited prosocial emotions specifier for conduct disorder: comorbid problems, prognosis, and antecedents. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 2021; 60: 1020–1029.
- De Brito SA, Forth AE, Baskin-Sommers AR et al.: Psychopathy. *Nat Rev Dis Primers* 2021; 7: 49.
- Edens JF, Skeem JL, Cruise KR et al.: Assessment of “juvenile psychopathy” and its association with violence: a critical review. *Behav Sci Law* 2001; 19: 53–80.
- Eisenberg N: Emotion, regulation, and moral development. *Annu Rev Psychol* 2000; 51: 665–697.
- Eisenberg N, Fabes RA, Guthrie IK et al.: Dispositional emotionality and regulation: their role in predicting quality of social functioning. *J Pers Soc Psychol* 2000; 78: 136–157.
- Forth AE, Burke HC: Psychopathy in adolescence: assessment, violence, and developmental precursors. In: Cook DJ, Forth AE, Hare RD (eds.): *Psychopathy: Theory and Research and Implications for Society*. NATO Science Series D: Behavioural and Social Sciences (ASID, volume 88). Springer, Dordrecht 1998: 205–229.
- Forth AE, Hart SD, Hare RD: Assessment of psychopathy in male young offenders. *Psychol Assess* 1990; 2: 342–344.
- Forth AE, Kosson DS, Hare RD: *The Hare Psychopathy Checklist: Youth Version*. Multi-Health Systems, Toronto 1994/2003.
- Frick PJ: Extending the construct of psychopathy to youth: implications for understanding, diagnosing, and treating antisocial children and adolescents. *Can J Psychiatry* 2009; 54: 803–812.
- Frick PJ: Some critical considerations in applying the construct of psychopathy to research and classification of childhood disruptive behavior disorders. *Clin Psychol Rev* 2002; 96: 102188.
- Frick PJ, Hare RD: *The Antisocial Process Screening Device (APSD)*. Multi-Health Systems, Toronto 2001.
- Frick PJ, Viding E: Antisocial behavior from a developmental psychopathology perspective. *Dev Psychopathol* 2009; 21: 1111–1131.
- Frick PJ, Barry CT, Bodin SD: Applying the concept of psychopathy to children: implications for the assessment of antisocial youth. In: Gacono CB (ed.): *The Clinical and Forensic Assessment of Psychopathy: A Practitioner's Guide*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Mahwah, NJ 2000: 3–24.
- Frick PJ, Kimonis ER, Dandreaux DM et al.: The 4 year stability of psychopathic traits in non-referred youth. *Behav Sci Law* 2003; 21: 713–736.
- Frick PJ, Ray JV, Thornton LC et al.: Can callous-unemotional traits enhance the understanding, diagnosis, and treatment of serious conduct problems in children and adolescents? A comprehensive review. *Psychol Bull* 2014; 140: 1–57.
- Grzegorzewska I, Frączek SA, Pastwa-Wojciechowska B: Zaburzenia osobowości – symptomy obserwowane w okresie dzieciństwa i adolescencji. In: Grzegorzewska I, Cierpiątkowska L, Borkowska AR (eds.): *Psychologia kliniczna dzieci i młodzieży*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020: 523–544.
- Hare RD: *Manual for the Revised Psychopathy Checklist*. 1st and 2nd ed., Multi-Health Systems, Toronto 1991/2003.
- Kernberg PF, Weiner AS, Bardenstein KK: *Personality Disorders in Children and Adolescents*. INGRAM Publisher Services, 2000.
- Kimonis ER, Frick PJ, Fazekas H et al.: Psychopathy, aggression, and the processing of emotional stimuli in non-referred girls and boys. *Behav Sci Law* 2006; 24: 21–37.
- Kochanska G, Gross JN, Lin MH et al.: Guilt in young children: development, determinants, and relations with a broader system of standards. *Child Dev* 2002; 73: 461–482.
- Kosson DS, Neumann CS, Forth AE et al.: Factor structure of the Hare Psychopathy Checklist: Youth Version (PCL:YV) in adolescent females. *Psychol Assess* 2013; 25: 71–83.
- Larsen RR: Psychopathy treatment and the stigma of yesterday's research. *Kennedy Inst Ethics J* 2019; 29: 243–272.
- Lee K: The development of lying: how children do deceptive things with words. In: Astington JW (ed.): *Minds in the Making: Essays in Honor of David R. Olson*. Blackwell, Oxford 2000: 177–196.
- Lee Z, Klaver JR, Hart SD: Psychopathy and verbal indicators of deception in offenders. *Psychol Crime Law* 2008; 14: 73–84.
- Lilienfeld SO: Conceptual problems in the assessment of psychopathy. *Clin Psychol Rev* 1994; 14: 17–38.
- Loney BR, Taylor J, Butler MA et al.: Adolescent psychopathy features: 6-year temporal stability and the prediction of externalizing symptoms during the transition to adulthood. *Aggress Behav* 2007; 33: 242–252.
- Lynam DR: Early identification of chronic offenders: who is the fledgling psychopath? *Psychol Bull* 1996; 120: 209–234.
- Lynam DR, Caspi A, Moffitt TE et al.: Longitudinal evidence that psychopathy scores in early adolescence predict adult psychopathy. *J Abnorm Psychol* 2007; 116: 155–165.
- Minò MV: Psychopathy in adolescence: causes, traits and risk behaviours. *Psychiatr Danub* 2019; 31 (Suppl 3): 443–446.
- Morrongiello BA, Lasenby J: Finding the daredevils: development of a sensation seeking scale for children that is relevant to physical risk taking. *Accid Anal Prev* 2006; 38: 1101–1106.
- Morrongiello BA, Sandomierski M, Valla J: Early identification of children at risk of unintentional injury: a sensation seeking scale for children 2–5 years of age. *Accid Anal Prev* 2010; 42: 1332–1337.
- Muñoz LC, Frick PJ: The reliability, stability, and predictive utility of the self-report version of the Antisocial Process Screening Device. *Scand J Psychol* 2007; 48: 299–312.
- New WS, Kyuchukov H: Sukhareva's (1930) ‘Toward the problem of the structure and dynamics of children's constitutional psychopathies (Schizoid forms)’: a translation with commentary. *Eur Child Adolesc Psychiatry* 2023; 32: 1453–1461.
- Pardini DA, Lochman JE, Frick PJ: Callous/unemotional traits and social-cognitive processes in adjudicated youths. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 2003; 42: 364–371.
- Pastwa-Wojciechowska B: Personality disorders and the risk of violating legal norms – what we know about the complex nature of humans. *Current Issues in Personality Psychology* 2017; 5: 183–195.
- Pastwa-Wojciechowska B, Kaźmierczak M: Między empatią a psychopatią, czyli moralni nieskuteczni czy skuteczni niemoralni. *Nauka* 2018; 1: 105–127.
- Raine A: Antisocial personality as a neurodevelopmental disorder. *Annu Rev Clin Psychol* 2018; 14: 259–289.
- Salekin RT: Research Review: What do we know about psychopathic traits in children? *J Child Psychol Psychiatry* 2017; 58: 1180–1200.
- Salekin RT, Frick PJ: Psychopathy in children and adolescents: the need for a developmental perspective. *J Abnorm Child Psychol* 2005; 33: 403–409.

- Salekin RT, Lynam DR (eds.): *Handbook of Child and Adolescent Psychopathology*. The Guilford Press, 2010.
- Salekin RT, Leistico AMR, Trobst KK et al.: Adolescent psychopathy and personality theory – the interpersonal circumplex: expanding evidence of a nomological net. *J Abnorm Child Psychol* 2005; 33: 445–460.
- Sandseter EBH, Kennair LEO: Children's risky play from an evolutionary perspective: the anti-phobic effects of thrilling experiences. *Evol Psychol* 2011; 9: 257–284.
- Semel RA: The Abbreviated Psychopathy Measure-2: associations with normal-range and maladaptive personality traits. *Current Issues in Personality Psychology* 2019; 7: 155–171.
- Sharp C, Vanwoerden S, Van Baardewijk Y et al.: Callous-unemotional traits are associated with deficits in recognizing complex emotions in preadolescent children. *J Pers Disord* 2015; 29: 347–359.
- Shiner RL, Tackett JL: Personality disorders in children and adolescents. In: Mash EJ, Barkley RA (eds.): *Child Psychopathology*. The Guilford Press, 2014: 848–896.
- Skeem JL, Polaschek DLL, Patrick CJ et al.: Psychopathic personality: bridging the gap between scientific evidence and public policy. *Psychol Sci Public Interest* 2011; 12: 95–162.
- Tackett JL: Evaluating models of the personality–psychopathology relationship in children and adolescents. *Clin Psychol Rev* 2006; 26: 584–599.
- Tackett JL, Balsis S, Oltmanns TF et al.: A unifying perspective on personality pathology across the life span: developmental considerations for the fifth edition of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. *Dev Psychopathol* 2009; 21: 687–713.
- Talwar V, Lee K: Social and cognitive correlates of children's lying behavior. *Child Dev* 2008; 79: 866–881.
- Viding E, McCrory EJ: Understanding the development of psychopathy: progress and challenges. *Psychol Med* 2018; 48: 566–577.